

BOLŞEVİK HÜKÜMETİ'NİN ERMENİ SİYASETİ VE "TÜRK ERMENİSTANI" MESELESİ

Dr.Enis ŞAHİN*

Bolşevikler 1917 Ekim İhtilâli ile Rusya'da otoriteyi ellerine geçirdikten sonra, Rus haricindeki milletlere birtakım beyannâmeler yayınlayarak, onların yeni yönetime destek vermelerini talep etmişlerdi. Bu tür açıklamaları ihtilâlden önce de yapmayı ihmal etmeyen Bolşeviklerin amacı, Rusya'da yönetimi ele geçirmek için Rusların olduğu gibi, Rus olmayan milletlerin de güvenini kazanmaktı. Bu nedenle halkların hukukuna dair açıklamalar yapmayı hiçbir zaman ihmal etmemişlerdi. Nitekim daha çok Bolşevik lider Lenin tarafından yapılan bu beyanların en önemlilerinden birisi de, şüphesiz Ermenilere ait olanlarıdır. Rusya'da yeni kurulan Bolşevik hükümetinin Ermenilere karşı takip ettiği siyaseti lâıykı ile izah edebilmek için, Şubat İhtilâli'nden itibaren bu konudaki gelişmelere ve beyanlara kısaca göz atmak gerekmektedir. Ermeniler Şubat İhtilâli'nden sonra kurulan Geçici Hükümet'e ve onun Maverâ-yı Kafkasya'daki temsilcisi Ozakom'a¹ genelde bağlı kalmakla birlikte, bazı konularda memnun edilememişlerdi². Fakat yeni Rus hükümetinin 9 Mayıs 1917'de "Geçici Hükümet'in Türk Ermenistanı³ Hakkındaki Düzenlemesi"ni

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

1 Ozakom, Maverâ-yı Kafkasya Özel Komitesi anlamına gelen "Osobyı Zakavkazskiy Komitet" kelimelerinin kısaltılmış hali olup, Geçici Hükümet tarafından adı geçen bu bölgenin sivil idaresi ile görevlendirilen beş kişilik bir komite idi (Richard G.Hovannisian, Armenia Road to Independence 1918, Berkeley and Los Angeles, 1967, s.75-76).

2 Ermeniler özellikle Ozakom'daki görev dağılımından hiç memnun kalmamışlardı. Ozakom'un tek Ermeni üyesi olan M.I.Papacanyan'ın stratejik bir vazife olmayan adliye ve ziraat işleriyle görevlendirilmesi Ermenilerin tepkisine yol açmıştı (Atı, 7 Mart 1334/1918, No.66; Hovannisian, Road to Independence, s.76).

3 "Türk Ermenistanı" tabiri, "savaş sırasında Rus işgali altında bulunan Türk toprakları"nı ifade eden bir terim olup, Batılılar ve daha çok da Ruslar tarafından kullanılmıştır. Bu deyim ile ifade edilmek istenen yerler Erzurum, Erzincan, Muş, Van ve Bitlis vilayetleriyle, bu vilâyetlerin oluşturduğu hattın doğu kısmında Rusya sınırına kadar olan bölgelerin tamamıydı. Trabzon ve doğusundaki sahil kısmı da bu dönemde Rus işgali altında olduğu halde, "Türk Ermenistanı" yukarıda sayılan topraklar için kullanılıyordu.

yayınlayıp, "Türk Ermenistanı" olarak adlandırdığı Türk topraklarına Ermeni bir vali atması, Ermenileri ziyadesiyle memnun etmiştir. Çünkü Ermeniler bu "düzenleme" ile "sun'i bir Ermeni toprağı" teşkil ettikleri gibi, yine bu bölgede kendi lehlerine diledikleri gibi faaliyet ve gelişmelerde bulunabileceklerdi. Binlerce Ermeni'nin Doğu Anadolu'ya iskân edilmesi de bu cümledendir. Nitekim bu gelişmeden sonra, Ermeniler, Geçici Hükümet'in faaliyetlerini tamamen destekleyen politikalar izlemişlerdir.

Öte yandan Rusya'da iktidar mevkiine gelmeye çalışan ve bunun için de ülkedeki bütün milletleri kazanma faaliyetine girişen Bolşeviklerin çalışmaları da son hızla devam ediyordu. Bunlar arasında Lenin'in Ermeniler hakkında yaptığı açıklamalar, kısa bir süre sonra yönetimi ele alacak olan Bolşeviklerin bu yöndeki siyasetlerini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Lenin Ekim 1917'de ihtilâlin gayelerini açıklarken şu şekilde konuşuyordu: "Sulh şartlarını teklif ettiklerinde Sovyet hükümeti derhal bunları yerine getirmeye başlamalıdır... Sonra biz Ukraynalıların ve Finlandyalıların şartlarını derhal yerine getirmeliyiz. Onlar için, ayrıca Rusya'da yaşayan bütün başka halklar için, ayrılık hürriyeti de dahil olarak tam bağımsızlık temin etmeliyiz. Bütün Ermenistan'da da aynı şeyi tatbik etmeliyiz, onu terk etmeli ve bizim işgal ettiğimiz Türkiye topraklarını terk etmeyi uhdemize almalıyız"⁴. Lenin bu açıklamasında Ukrayna, Finlandiya, Ermenistan ve Rusya'daki diğer halkların ayrılık hakkı da dahil olmak üzere tam bağımsızlık hakkının verilmesini talep ederken, savaş sırasında Rusların işgal ettiği Türk topraklarının terkedilmesi gerektiğini de ayrıca belirtmekteydi. Fakat burada bir nokta hemen dikkatleri çekmektedir; Lenin'in Rusça aslından Azerice'ye çevrilen eserlerinin Krilce nüshasında ve Hovannisian'ın da Rusça aslından kitabına koyduğu ilgili bölümünde yukarıda metinde geçen "Bütün Ermenistan" tabirindeki "bütün" kelimesi değişik bir tarzda ve italik olarak yazılmıştır. Tabii bu durum, kitabın aslı olan "Polnoe Sobranie Soçineniy" de de bu şekilde olduğundan, "bütün" kelimesinin taşıdığı anlamlar üzerinde durmak gerekmektedir. Zira burada anlatılmak istenen, şayet Rusya dahilinde Ermenilerin yaşadıkları yer olsaydı, Ermenistan tabirinin kullanılması

4 Lenin, Eserlerinin Tam Külliyyatı, Bakû, 1982, C.34, s.263-264; Hovannisian, Road to Independence, s.98.

yeterliydi. Fakat "Bütün Ermenistan" denilince, buna Rusya dahilindeki Ermenistan'ın olduğu gibi, savaş sırasında Rusların ele geçirdikleri Türk toprakları anlamına gelen ve sun'i olarak oluşturulmak istenen "Türk Ermenistanı" da dahil olmaktadır. Bu duruma ve Lenin'in Ekim İhtilâli'nden sonraki icraatlarına bakılırsa, "Bütün Ermenistan" tabirindeki mana, kelimelerin altında gizlenmişti. Bolşeviklerin çoğu zaman yaptıkları gibi, bu defa da, asıl amaç yine gizlenmiş ve pek "suya sabuna dokunulmamıştı." Oysa gerçek amaç sun'i "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmektir. Fakat ne Ermeniler küstürülmüş ne de Türk çıkarlarına dokunulmuş, üstelik Türk topraklarının dahi tahliye edileceği açıklanmıştı. Ancak bu tahliyenin Türklere veya Ermenileri mi olacağı meselesi ise, üstü kapalı olarak geçilmişti.

Lenin'in bu sıralarda buna benzer birçok beyanları mevcuttur. Nitekim Ekim ayının sonlarına doğru yine aynı konuda yapmış olduğu bir konuşması çok ilginç açıklamalarla dolu olduğu gibi, Bolşeviklerin gerçek yüzlerini göstermesi açısından da çok önemlidir. Lenin bu açıklamasında, "Biz hakimiyeti ele aldığımızda, Finlandiya'nın da Ukrayna'nın da Ermenistan'ın da ve Çarizm (ve Veliko-Rus⁵ burjuvazisi) tarafından esaret altında bırakılmış olan her bir halkın da bu hukukunu itirazsız derhal kabul ediyoruz" dedikten sonra, Bolşeviklerin gerçek niyetlerini ve ne şekilde bir Rusya kurmayı düşündüklerini şu şekilde açıklamıştır: "Lâkin biz kendi açımızdan hiç de ayrılmayı istemiyoruz. Biz mümkün olduğu kadar daha iri bir devlet olmasını, mümkün olduğu kadar daha sıkı bir ittifak olmasını, Veliko-Ruslarla komşulukta yaşayan milletlerin mümkün olduğu kadar çok olmasını istiyoruz." Bu amaçları taşımalarının nedenini de şu şekilde belirtmekteydi: "Biz bunu, demokrasi ve sosyalizm hatırına, proleteryanın mücadelesine muhtelif milletlerin mümkün olduğu kadar daha çok mücadelelerinin celp olunması hatırına istiyoruz. Biz parçalanmayı değil, inkılâbî birleşme olmasını istiyoruz."⁶ Lenin bu açıklamalarıyla, Bolşeviklerin gerçek yüzlerini açığa vurmuştu. Fakat bu durumu hemen hemen hiç kimse bilmiyordu. Çünkü Lenin bu beyânatını 19-21 Ekim 1917'de parti

5 Veliko-Rus, "Büyük Rus" anlamına gelmekte olup, asıl Rus ırkını tanımlamaktadır.

6 Lenin, Eserlerinin Tam Külliyyâtı, C.34, s.424.

programının görüşmeleri sırasında yapmıştı⁷ ve bu durumdan sadece toplantılara katılımış olan parti üyeleri haberdardı.

Bolşeviklerin 7-8 Kasım 1917'de bir hükümet darbesiyle Petrograd'daki idareyi ele geçirmeleri ve yeni Rus hükümetini kurmalarından sonra da, bu "iyimser dekretler" devam ediyordu. 8 Kasım 1917'de Lenin'in bizzat kaleme aldığı "sulh dekreti"⁸nde savaşa son verip "ilhaksız" ve "tazminatsız" bir barış ve "self-determinasyon" gibi kavramlar belli-başlı noktaları oluşturuyordu. Bu dekrete göre, savaştan sonra yapılacak antlaşmalar, "ilhaksız ve tazminatsız barış" prensibine göre olacağından, bu durumdan en çok faydalanan devletlerden birisi Türkiye olacaktı. Çünkü 1917 Şubat İhtilâli başladığı zaman, Doğu Anadolu'nun mühim bir kısmı Rusların işgali altında idi. Erzurum, Trabzon ve Erzincan gibi mühim şehirler Rusların elinde olduğu gibi, bu hattın Van Gölü ve çevresine kadar olan kısmının doğusunda kalan yerler de Rusların tarafındaydı. Bitlis ve Muş vilayetlerinin büyük bir kısmı da yine Rus işgalinde idi⁹. Dolayısıyla "sulh dekreti"ne göre yapılan bir barış, Türkiye için bulunmaz bir fırsattı. Ancak böyle bir barışın imzalanması yolunda birtakım engeller ve şüpheler de yok değildi.

Nitekim Çarlık Rusyası ile başlayan ve Geçici Hükümet ile devam eden süreç zarfında, Doğu Anadolu'yu ele geçirme siyasetine bağlı olarak, Ruslar, bilhassa Ermeni koruyuculuğunu kendi üzerlerine almışlardı. Daha önce de belirtildiği gibi, Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu vilayetlerine çok miktarda Ermeni nakledildikten başka, muhacretteki Ermenilerin geri döndürülmelerine çalışılmış ve buraların savaştan sonra öyle ya da böyle bir "Ermeni ülkesi" haline getirilmesi için birçok tedbir alınmıştı. Bunun ötesinde yerli ve bu bölgede çoğunluk teşkil eden Türk-İslâm ahaliye baskı yapmak ve onları yerlerini ve yurtlarını terke mecbur etmek ve Ermenilerin çeteler teşkil etmek suretiyle Türklerin imhası yoluna gitmek gibi davranışları vardı¹⁰.

7 Lenin, Eserlerinin Tam Külliyyatı, C.34, s.393.

8 Dekretin metni için bkz. Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, c.I, Moskova, 1959, Ves.2, s.11-14.

9 Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.330-331.

10 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.334-335.

Öte yandan Bolşevik hükümeti "sulh dekreti"ni yayımladıktan sonra (8 Kasım), barış için büyük uğraşlar içerisine girdi. Zira Rusların Kafkas cephesinde birtakım başarılarına rağmen, diğer cephelerde ve bilhassa Alman cephelerindeki durumu hiç de iyi değildi. Bu nedenle Sovyet hükümeti 13/26 Kasım 1917 tarihinde Alman Ordularının Şark Cephesi Kumandanlığı'na müracaat ederek, hemen bir mütareke yapılmasını talep etti¹¹. Bu talebin kabul edilmesi üzerine 2 Aralık'ta başlayan mütareke müzakereleri sonucunda 4 Aralık 1917 tarihinde Alman-Rus cephesinde mütareke akdedildi. Bu müzakereler geliştirilerek, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye devletleriyle Rusya arasında Brest-Litovsk şehrinde 15 Aralık 1917'de mütarekeler imzalandı¹². Böylece cephelerde genel bir ateşkes yürürlüğe girdi.

Brest-Litovsk Mütarekelerinin imzalanmasından sonra kendisini iyice garanti altında görmeye başlayan ve Türkiye'nin nasıl olsa İtilâf devletlerine mağlup olacağını düşünen Bolşevik Rusyası, şimdilik Türkiye ile kat'i bir barış yapılmasından önce, Rus işgali altındaki bölgenin mukadderâtının Rusya'nın menfaatine göre tayini hususunda gerekli kararların alınmasını zarurî olarak kabul etmişti. Üstelik yine bu sırada, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Rusya kendisini artık tamamen emin bir durumda görmeye başlamıştı. Fakat bu durum bölge halkı için geçerli olmamış ve sanki mütareke yokmuş gibi hareket eden Ermeniler, bölgenin Türk-İslâm ahalisine eziyet ve mezalimde bulunmaya başlamışlardı. Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan elverişli durumdan faydalanma yoluna giden Sovyet hükümeti başkanı Lenin ve bilhassa bir Gürcü olan "Milliyetler Komiseri" Stalin, kendi menfaatleri lehine olarak, Ermenistan ve savaş sırasında Rusların işgal etmiş olduğu Türk topraklarından oluşan sun'i bir "Büyük Ermenistan" oluşturmak istemişlerdir.

Bu nedenle Türklerle Sovyetler arasındaki ilk "dalaşına" Ermeni sorunu konusunda başgöstermiştir. Sovyetler işgal altındaki topraklarda bölge halklarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri yönünde bir halkoylaması yapılmasını

11 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.I, Ves.11, s.25.

12 Dokumenti, Vneşney Politiki SSSR, C.I, Ves:12, s.26-28, John W.Wheeler-Bennett, Brest-Litovsk, The Forgotten Peace March 1918, London, 1963, s.93; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.331-332.

isterlerken, Türkler onlara "Ermeni Meselesi" diye bir meselenin olmadığını bildirerek ülkenin içişlerine karıştukları" gerekçesiyle karşı çıkmışlardı¹³. Bu gayet doğal bir cevaptı. Çünkü Ruslar "ilhaksız-tazminatsız" barış sloganıyla ortaya çıkarak barış istemişlerdi. Bu slogana göre, savaş sırasında işgal edilmiş olan Türk toprakları Ruslar tarafından tahliye edilmeliydi. Bu duruma göre de, mesele Türkiye'nin kendi problemi olduğu için Rusların teklifi tamamen yersizdi. Ayrıca bu topraklarda Ermenilerin çoğunluk değil, azınlık durumunda oldukları Ruslar tarafından da çok iyi bilindiğinden, bölgeye Ermenilerin büyük bir oranda göç ettirilmesi düşünülmüyordu ve zaten bu teklif de bu amaç için yapılmıştı.

Diğer taraftan 12/25 Aralık 1917'de Krcmlin Sarayı'nda bir Ermeni komisyonu ile görüşen Lenin ile komisyon üyesi Teryan arasında konuyla ilgili olarak şu mealde bir konuşma cereyan etmiştir:

Lenin: Ermeniler ne istiyorlar? Rusya ile birlik olmayı mı, yoksa Rusya'dan ayrılmayı mı?

"Teryan: Rusya Ermenileri ayrılmayı istemiyorlar, fakat Türkiye'deki Ermeniler bağımsızlık istiyor.

"Lenin: Bu nasıl olacak? İki parçaya mı bölünecek?

"Teryan: Şimdilik öyle olacağını sanıyorum. Kişisel olarak her iki halkın Rusların yönlendirmesiyle birleşmesinden yanayım."¹⁴ Görüldüğü gibi Ermeniler de Rusların koruyuculuğunu kabul etmiş ve kurtuluşu Ruslarda görmekteydiler. Kendileri, önce Osmanlı devletinden bağımsızlıklarını kazanacaklar sonra da Rusya ile birleşeceklerdi.

Bu gelişmelerin akabinde Lenin'in başkanlığındaki Halk Komiserleri Sovyeti (Sovnarkom) 16/29 Aralık 1917'de Bakû Sovyeti'nin başkanı olan S.Şaumyan'ı¹⁵ Kafkasya'da "Sovyet hakimiyetinin kurulmasına kadar" Kafkasya Fevkalâde Komiseri

13 Tülay Duran, I.Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasisinin İlk Başarısı, Brest-Litovsk Hazırlıkları" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C.XII, Sayı:67-68, (Nisan-Mayıs 1973), s.48; Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, İstanbul, 1994, s.296.

14 Serge Afanasyan, L'Armenie, L'Azerbaïdjan et La Georgie, Paris, 1981, s.39.

15 Şaumyan başlangıçta uzaklaştırıldığı Bakû Sovyeti başkanlığına Ekim İhtilâli ile birlikte yeniden getirilmişti (15 Kasım 1917).

olarak tayin etti. Bu komiserliğin sekreterliğine de yine bir ihtilâlcı olan N. Kuznetsov getirildi¹⁶. Oysa bu sırada Maverâ-yı Kafkasya'da Bolşeviklerin otoritesini kabul etmeyen Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği bulunuyordu¹⁷. Şaumyan'ın bu göreve atanması, Sovnarkom'un Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'ni reddettiğini gösterdiği gibi, bu tarihten sonra iki komiserlik arasında birtakım otorite mücadelelerinin olmasına da neden olacaktır. Bolşeviklerin böyle bir karar kabul etmeleri, bölgedeki Türk-İslam ahali için birçok tehlikeler doğuracağından bu tarihten sonra Türk-Rus ilişkilerinin gidişatında da belirgin bir gerginlik oluşacaktır.

Nitekim, bundan iki gün sonra 31 Aralık 1917 tarihli ve 227 sayılı Pravda gazetesinde, Bolşevik hükümetinin Milliyetler Komiseri olan Stalin imzalı bir bildiri yayınlandı. Bildiri, "Türkiye Ermenistanı Hakkında" adını taşımaktaydı¹⁸ ve Ermenilere, "sorunlarının çözümünü, sovyetler temelinde oluşan yeni Rusya içinde aramaları yönünde bir çağrı" yapmaktaydı¹⁹. Bu konuya ait görüşmeler, Stalin'in Sovnarkom'a bir önerge vermesiyle başlamış ve sonuçta birtakım kararlar alınmıştı²⁰. İşte bu bildiri, Sovnarkom'daki bu görüşmelerden sonra ortaya çıkan fikirlere göre hazırlanmış olup, Ermeniler hakkında önemli bazı gelişmelerin olacağını önceden haber veriyordu:

16 Z. İbrahimov, Sosyalist İnkılâbı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizesi, Bakû, 1957, s.257-258; Hovannisian, Road to Independence, s.99; C. Hasanov, Azerbaycan Beynelhalk Münasebetleri Sisteminde 1918-1920 ci Yıllar, Bakû, 1993, s.42; Sonarkom, Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'nin ihtiyaçları için de Lenin'in talimatıyla 500 000 manat göndermeyi ihtimal etmezken, bu yardım parasının gönderilme kararının altında yine Lenin ve Stalin'in imzaları vardı (V.I.Lenin, Azerbaycan Hakkında. Haz.C.B.Guliev, E.A.Nalbandyan S.M. Semedova, Bakû, 1958, s.78-79). Şaumyan'ın yerine Bakû Sovyeti başkanlığına da, Çaparidze getirildi (T. Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, İstanbul, 1988, s.144).

17 Dokümentü i Materyalı Po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, ves.6, s.7-8.

18 İ.V.Stalin, Eserleri, C.4, Bakû, 1947, s.31.32. (Stalin'in bu eseri, Türkiye'de de daha önce J.V.Stalin, Bütün Eserleri" ve "J.V.Stalin, Eserler" olmak üzere iki defa basılmıştır), Hovannisian, Road to Independence, s.99.

19 Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, s.296.

20 İbrahimov, Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizesi, s.257. Bildirinin taslağını ise Vahan Teryan adlı bir Ermeni hazırlamıştı. (Hovannisian, Road to Independence, s.99).

"Türk Ermenistanı" denilen yer, herhalde Rusya'nın "savaş hukukuna göre" işgal ettiği tek ülkedir. Bu ülke, uzun yıllar Batının açgözlü diplomatik ihtirasları ve Doğunun kanlı yönetimleri için bir "cennet köşesi" olmuş (ve olmaktadır)" diye başlayan bu bildirin, diğer bir kısmında Stalin, Ermeni milletine şu şekilde sesleniyordu: "Yurtlarının kahraman savunucuları olan, lâkin siyasette hiç de uzak görüşlü politikacılar olmadıkları için emperyalist diplomasi hayranlarına tekrar tekrar aldanan Ermenistan'ın evlatları şimdi artık eski diplomatik kabinasyonların Ermenistan'ı kurtuluşa götürecektir yol olmadığını anlamak zorundadırlar. Mazlum halkları kurtuluşa götüren yolun, Ekim'de Rusya'da başlamış olan işçi inkılabından geçtiği açıktır. Rusya halklarının mukadderâtı, özellikle Ermeni halklarının mukadderâtı, Ekim İnkılabı'nın mukadderâtıyla sıkı sıkıya bağlı olduğu şimdi herkesçe malûmdur. Ekim İnkılabı, millî zulmün zincirlerini kırdı. Ekim İnkılabı, halkların el ve ayaklarını bağlamış olan gizli Çar mukavelelerini mahvetti. Ekim İnkılabı ve yalnız Ekim İnkılabı, Rusya halklarının kurtuluşu işini sonuna kadar götürebilir.

"Bu mülahazalara esasen Halk Komiserleri Sovyeti, "Türkiye Ermenistanı"nın kendi mukadderâtını serbestçe tayin etmesine dair hususî bir dekret çıkarmayı kararlaştırmıştır. Bu şimdi, kendi emperyalist tabiatına sadık olan Alman-Türk hükümet dairelerinin, işgal edilmiş vilayetleri zorla kendi hakimiyetleri altında tutmak arzularını gizlemedikleri bir zamanda özellikle zarurîdir. Rusya halkları bilsinler ki, Rusya İnkılabı'nda ve onun hükümetinde işgalcilik meyli yoktur. Herkes bilsin ki, Halk Komiserleri Sovyeti, emperyalistlerin yürüttüğü millî zulüm siyasetinin aksine olarak, mazlum halkların tamamıyla kurtuluşu siyasetini takip etmektedir."²¹

Bolşevikler her ne kadar daha önce bütün halkların self-determinasyon hukukunu tanıdıklarını ilân etmişlerse de, Lenin'in asıl niyeti yukarıda izah edildiği üzere "farklı" olduğu için, Ermenileri kendi bünyelerinde tutmak istemişlerdi. Bu, Ermenilere açık bir çağrı idi. Bildirinin ilk kısmında daha önceden Ermenilere yapılan

21 Bildirinin tam metni için bkz. Stalin, Eserleri, C.4, s.31-32. Türkçe metin için bkz. J.V.Stalin, Eserler, C.4, İstanbul, 1990, s.36-37; Lenin, Stalin Mao, Dimitrov, Türkiye Üzerine, İstanbul, 1977, s.110-111.

haksızlıklardan bahsedildikten sonra, ikinci kısımda, Stalin, Ermenilerin "gönlünü almaya" çalışıyordu. Ermenilere, kurtuluşlarının sadece Ekim İhtilâli'nin mukadderâtına bağlı olduğunun hatırlatılması, onların Rusya dahilinde kalmalarının istenmesinden başka birşey değildi. Zaten bildirinin başlangıcında "Türk Ermenistanı" denilen yer, herhalde Rusya'nın "savaş hukukuna göre" işgal ettiği tek ülkedir" denilerek, Ermeniler bu konuda uyarılmak istenmişti. Bildirinin son kısmında ise, "Türk Ermenistanı"na kendi mukadderâtını tayin etme hakkı verilerek, Ermeniler için, vaadedildiği gibi self-determinasyon hakkının verildiği gösterilecek, hem de Rusya'nın "ezeli düşmanı" Türkiye, birtakım sıkıntılara sokulmuş olacaktır. Aynı zamanda Ermenilere self-determinasyon hakkının hem de "Türk Ermenistanı" denilen yerde tanınacak olması, tam anlamıyla Osmanlı devletinin içişlerine müdahale anlamına geliyordu. Çünkü Ermeniler, Türkiye'nin doğu vilayetlerindeki nüfusun çok az derecede küçük bir kısmını oluşturuyorlardı²². Zaten işin aslı, siyasî bir amaçtan başka birşey değildi.

Nitekim Ruslar, iktidara geldikten sonra "ilhaksız tazminatsız bir barış" tezini hararetle ileri sürmüşlerdi. Fakat ortada Rusya'nın savaş sırasında zaptettiği toprakların oluşturduğu bir gerçek vardı. "İlhaksız-tazminatsız" barış tezine göre, adı geçen bu toprakları Rusya Türkiye'ye terketmeliydi. Ancak yeni idare bu "cömertliği" yapamayacağından dolayı, savaş sırasında işgal etmiş olduğu toprakların "bekçiliği"ni Ermenilere yaptırmak istemişti. Ermenilerin de, bu konuda gerekli altyapı çalışmalarının olması ve bu işte çok istekli olmaları Rusya'nın bu projesini oldukça kolaylaştırmıştı. Sonuç olarak böyle bir bildirinin yayınlanmasıyla, Ermenilere, kurtuluşlarının sadece ve sadece Rusya'nın yanında kalmakla mümkün olabileceği izlenimi verilmişti. Görüldüğü gibi meselenin boyutu tamamen siyasi idi. Zaten Lenin daha önceki bir beyânında, "Ermenistan meselesi halledilirse, Ermenistan sınırında mevcut olan askerimiz başka cephelere kaydırılır"²³ diyerek, bu meselenin, başka bir boyutunu dile getirmişti. Rusya böylece, görünüşte hem "ilhaksız-tazminatsız" barış ilkesine saygı göstererek, Türk topraklarını işgal etmeyeceğini ispat etmek istiyor, hem de, Rusya dahilindeki halkların self-determinasyon haklarına

22 Mim Kemal Öke, Ermeni Meselesi 1914-1923, İstanbul, 1986, s.132, dn.8.

23 Lenin, Eserlerinin Tam Külliyyâtı, C.32, s.323.

saygılı olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Yani görünüşte gayet "barışçı" bir politika izliyordu. Oysa bu iki fikrin ne kadar çelişkili olduğu da ortadaydı. Fakat gerçekte sun'i bir Ermenistan oluşturarak Türk topraklarını koparmayı amaçlayan Rusya, böyle bir bildiri yayınlayarak, oluşturulacak olan Ermenistan'ın kendi çatusı altında bulunmasını istiyordu. Yani Çarlık Rusyası'nın takip ettiği politika ile Bolşevik Rusya'nın politikasında hiçbir farklılık yoktu.

Fakat Bolşeviklerin bu siyasetinde büyük çelişkiler ve zıtlıklar mevcuttu. Çünkü ihtilâlden önce "işgal ettiğimiz Türkiye topraklarını terk etmeyi uhdemize almamız"²⁴ diyen Lenin, ihtilâlden sonra bu düşüncelerini yukarıda anlatıldığı üzere "kendi lehine olarak" halletmeyi plânlıyordu. Bunun yanında iyice ihtilâlde birlikte halkların "self-determinasyon" hakkını tanıyacağını bildiren Lenin, bunu sadece Ermeniler lehine ve dolayısıyla kendi menfaatine çözmeyi düşünüyordu. Oysa böyle bir düşüncenin tatbik edilmesi dahi, sayıları Müslümanlara göre çok az bir yekûn teşkil eden Ermenilerin kendi mukadderâtını tayin etmek demek değildi. Çünkü böyle bir kararın alınması, sayıları on milyonlarla ifade edilen Müslümanlarının haklarının, az sayıdaki Ermeni karşısında çiğnenmesi demektir. Bu durumun mevcut huzursuzluğu artırmaktan başka birşey yapamayacağı oldukça açıktır. Bu nedenle, gelişmeler diğer millletleri olduğu kadar Ermenileri dahi şaşırtmış ve hatta korkutmuştu²⁵. Zira bunun arkasından ne gibi gelişmelerin ortaya çıkacağını önceden anlamak mümkün değildi.

Öte yandan Stalin'in bildirisinden de anlaşılacağı üzere, çok yakın bir gelecekte, Bolşevik hükümeti Ermeniler konusunda önemli gelişmelere imza atacaktı. Çünkü adı geçen bildiriye, Halk Komiserleri Sovyeti'nin "Türk Ermenistanı"nın kendi mukadderâtını tayin etmesine dair bir kararname çıkarmayı kararlaştırdığı açıklanmıştı. Fakat bu konuda hükümet üyeleri arasında bazı fikir ayrılıkları çıktığı için kararnâmenin kabulü, 11 Ocak 1918 tarihine kadar uzamıştı²⁶. Böylece

24 Lenin, Eserlerinin Tam Külliyyatı, C.34, s.264; Richard G. Hovannisian, The Republic of Armenia, C.I, The First Year, 1918-1919, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1971, s.20; Öke, Ermeni Meselesi, s.153.

25 Hovannisian, The Republic of Armenia, C.I, s.20; Hovannisian, Road To Independence, s.96.

26 Hovannisian, Road to Independence, s.99.

Sovnarkom'da bir fikir birliği olmadığı da anlaşılmiş oluyordu. Bu süre zarfında yapılan çalışmalardan sonra 29 Aralık 1917/11 Ocak 1918 tarihinde, Sovnarkom, daha çok 13 Nolu dekret diye bilinen "Türk Ermenistanı"na ait ünlü karamnâme'yi kabul etmiştir²⁷. Lenin ve Stalin'in imzalarıyla 2 gün sonra yani 13 Ocak 1918'de Pravda gazetesinde yayımlanan bu dekret, bundan sonraki Türk-Rus ve bilhassa Türk-Ermeni ilişkilerine yön verecekti. 13 Nolu dekret şu şekildeydi:

"Rusya'nın işgali altında bulunan "Türk Ermenistanı"ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hatta tam bir istiklâle varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni halkına ilân eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi, ancak Ermeni halkının serbetçe referandum yapmasını sağlayacak birtakım önlemlerin önceden alınması ile mümkün olacaktır. Halk Komiserleri Sovyeti, bu önlemlerin şöyle olacağı düşüncesindedir:

"1- Rus Ordusunun "Türk Ermenistanı" sahası dışına çıkması ve "Türk Ermenistanı"ndaki ahalinin şahsî mal ve mülkünün emniyetini korumak maksadıyla hemen bir Ermeni Halk Milisinin kurulması.

"2- Ermeni muhacirleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin, "Türk Ermenistanı" ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan dönebilmeleri.

"3- Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiyenin iç vilâyetlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin, "Türk Ermenistanı"na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması; Türk makamları ile, barış müzakereleri akd edilirken, Halk Komiserleri Sovyeti bu mesele üzerinde ısrarla duracaktır.

"4- "Ermeni Halk Mümessilleri Sovyeti" adıyla "Türk Ermenistanı"nda geçici bir idarenin kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkas İşleri Geçici Fevkalâde Halk

27 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.I, Ves.43, s.74-75; A.B.Kadişev Interventsiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkazye, Moskova, 1960, s.43; Wolfdieter Bihl, Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, C.II, Wien, Köln, Weimar, 1992, s.231; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.336; Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul, 1979, s.16, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kıs.4, Ankara, 1983, s.120; Hovannisian, Road to Independence, 99; Hovannisian, The Republic of Armenia, C.I, s.20.

Komiseri Stephan Şaumyan "Türk Ermenistanı" ahalisine 2. ve 3. maddelerin tatbiki ve "Türk Ermenistanı" sahasından Rus askerlerinin çıkarılması (Madde I) işini tanzim edecek karma komisyonun teşkili hususlarında her türlü müzaharete bulunmakla vazifelendirilmiştir.

"İlâve: "Türk Ermenistanı"nın coğrafi sınırlarını demokratik esaslara göre seçilen Ermeni halk murahhasları ile birlikte ve münakaşalı (İslam ve başka) vilâyetlerin ahalisinden demokratik esaslara göre seçilen murahhaslar, Kafkas İşleri Geçici Fevkalâde Komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edecektir.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı V.Ulyanov (Lenin)
Milliyetler İş Halk Komiseri I.Cugaşvili (Stalin)
Halk Komiserleri Sovyeti Kalem Amiri V.Bonç Brueviç
Halk Komiserleri Sovyeti Sekreteri N.Gobunov"²⁸.

Dekrette kısaca; Rusya'nın savaş sırasında işgal etmiş olduğu Türk topraklarını terketmesi ve buna karşılık bölgedeki sivil halkın korunması için bir Ermeni milis kuvvetinin kurulacağı, tehcir dolayısıyla yerlerinden ayrılmış olan Ermenilerin serbestçe yerlerine dönmeleri ve geçici olarak kurulmuş olan "Ermeni Halk Mümcessilleri Sovyeti'nin başına Şaumyan'ın geçmesi gibi mesceleler "Ruslara göre" çözüme kavuşturuluyordu. Bolşeviklerin bu tür karamâne kabul ederek, Ermenilerin "müdafii" durumuna geçmelerinin menfaatleri gereği birtakım nedenleri vardı; Rus sosyalistleri ve Bolşevikleri arasında birçok Ermeni de vardı. Bolşevik liderleri Avrupa ve Amerika'daki sosyalistlerin gözüne girmek maksadı ile "Türk boyunduruğu" altında bulunan "zavallı" Ermenilerin haklarını korumayı kendileri için bir vazife telakki etmişlerdi. Ermenilerin yaptıkları ayaklanmalar ve bunu takip eden

28 Dekretin Rusça metni için bkz. Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.I, Ves.43, s.74-75; Genosid Armiyan v Osmanskoy İmperii, Haz.M.G.Nersisyan, Erivan, 1982, Ves.226, s.491-492. Türkçe metin için bkz. Kurat, Türkiye ve Rusya, s.336-337; Esat Uras, Tarihte Ermenileri ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.642; Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, Ves.3, s.41-42; Mehmedzâde Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Milli Azerbaycan Müsavat Halk Fırkası Tarihi, Berlin, 1938, s.128-129; Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Haz.İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1981, s.131-132. Bu dekret 13 Ocak 1918'de Pravda'da yayınlanmasıyla birlikte aynı zamanda "bozuk ve yanlış bir Türkçe" ile de kaleme alınmış (Sadi Koçaş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 1967, s.215) ve bunu mütakiben bölge halkına dağıtılmış olmalıdır.

katliamlar, dışarıdan gelen ve büyük bir kısmı sosyalist menşeli olan kıskırtmaların eseri idi. Bu "mazlum Ermenilerin" kurtuluşu, Sovyet telakkisine göre, ancak Türk idaresinden çıkmaları ile mümkün olacaktı. Dolayısıyla "Türk Ermenistanı"nda Ermenilerin bizzat kendileri tarafından idare edilen bir "Ermenistan" kurulması gerekiyordu²⁹. Böylece bir yandan Ermenileri kazanıp, Maverâ-yı Kafkasya'yı onlara dayanarak ele geçirmek, diğer yandan da Ermenileri koruyor görünerek, Batı dünyasında Almanya'ya karşı dost kazanmak amacı güdülmüyordu³⁰. Bu amaçlara, Kafkasya üzerinden Deli Petro'nun vasiyetinin gerçekleştirme düşüncelerini eklemek de yanlış olmayacaktır.

Lenin ve etrafındakiler böyle bir dekret yayınlayarak, "Batı Avrupa ve Ameraki'daki işçi sınıfını da tatmin etmiş" olacaklarına inanıyorlardı. Diğer taraftan Lenin'in Ermenileri koruma siyasetini hemen ele almasının başlıca sebeplerinden birisi de, Bolşevik partisinin en nüfuzlu azaları arasında birçok Ermeninin bulunmasıydı. Şaumyan, Avanesov ve Mikoyan bunların en tanınmışları idi. Bilhassa Merkez Komitesi sekreterlerinden Avanesov ile Şaumyan'ın Lenin'e bu hususta tesir yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca 15 Kasım'da Rusya'daki halklara ilân edilen beyannâmede belirtildiği gibi, her bir milletin kendi mukadderâtını kendisinin tayin hakkı olacaktı ve bu hakkın Rusya işgali altındaki "Türk Ermenistanı"na da verilmesiyle Rus-Türk sınırında bir Ermenistan'ın bulunması, elbette ki, Rusya'nın menfaatleri açısından çok lüzumlu görülüyordu. Hem böyle bir Ermenistan'ın "Türk baskısı ve tehdidi", karşısında Rusya'ya bağlanacağı muhakkaktı³¹ ve böylece Ruslar Ermenilerin "hamisi" olduklarını göstermiş olacaklardı³². Fakat çok ilginçtir ki,

29 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.335.

30 Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Ks.4, s.120.

31 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.335-336.

32 Ermeniler buna o kadar inanmışlardı ki, Kirakosyan adlı bir Ermeni, yazdığı kitabında, 13 Nolu Dekret konusunda şunları yazmaktadır: "Sovyet hükümetinin Türkiye Ermenistanı hakkındaki kararname, Türk istibdadı ve istilâci gayretleri aleyhine yönelmiştir. Türkiye emperyalizmi, savaşın durdurulmasından, Rus askerlerinin vatanlarına dönmek istemesinden ve Sovyet hükümetinin Çarizm'in ilhakçı politikasını şuçlamasından faydalanarak, Ermeni topraklarını yine işgal etmek, Ermeni halkının kanunî haklarının gerçekleştirilmesini engellemek istiyordu. (Dj.Kirakosyan, Zapadnaya Armeniya vı Godı Pervoy Miravoy Vaynı, Erivan, 1971, s.434-435). Ermeniler açısından Rusya'yı desteklemek kendi

Bolşeviklerin 15 Kasım bildirisi Rusya dahilindeki esir halklar için değil, sadece Rus menfaatleri gereği "Türk Ermenistanı" denilen Türk toprakları için uygulanacaktı. Yani Ruslar bu bildiriye tersine çevirerek ve istedikleri gibi uygulayacaklarını düşünüyorlardı. Aynı zamanda Brest-Litovsk'da başlayan barış müzakereleri sırasında bu gibi mülahazalarla hareket eden Bolşevik liderleri, kesin bir barış yapılmasından önce "Ermeni meselesi"ni kendi açılarından hallederek, Türkiye'yi bir olup-bitti karşısında bırakmak istemişlerdi³³. Rusların burada büyük bir zamanlama yaparak, kesin barışa kadar bu meseleyi çözüme bağlamak istedikleri görülmektedir.

Fakat bütün bu gelişmelere rağmen, hakiki durum hiç de böyle değildi. Ermenilerin bölgedeki nüfusun³⁴ çok az bir kısmını teşkil ettiği, Ruslar tarafından görmezlikten gelinmişti. Zira bu gerçek onlar tarafından kabul edilmiş olsaydı, zaten Ruslar böyle bir dekreti yayınlamış olamazlardı. Gerçeklerden uzak olan bu dekret, bu nedenle "uygulamaya konulamayan bir niyet belgesi olarak kaldı"³⁵. Bu konudaki gelişmeler birbirleriyle karşılaştırılacak olursa, "13 Nolu Dekret"teki "tutarsızlıklar" şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Birincisi, sadece Ermenilerden oluşturulacak bir halk milisinin bölgede yaşayan bütün halkın çıkarlarını savunması meselesi büyük bir şüphe arz ediyordu. Çünkü biraz yukarıda bahsedildiği gibi, Ermeniler bölgedeki Türkler karşısında büyük bir azlık teşkil ediyorlardı. İkinci problem, tehcir edilmiş veya başka bölgelere sürülmüş olan Ermenilerin tekrar geri getirilmesi konusunda,

menfaatleri lehineydi. Çünkü Türkiye'yi desteklemeleri durumunda, Doğu Anadolu'nun hiçbir bölgesinde çoğunluk teşkil etmedikleri için, Türkiye'nin Ermenilere sağlayacağı hiçbir menfaat olmayacaktı. Fakat Rusları desteklediklerinde ise, Türkiye'nin adı geçen bu topraklarında Ermenilerin göç ettirilmesi sonucu sun'i bir "Ermenistan" oluşturulabilecekti. Bu nedenle Ermeniler, büyük bir hararetle Rusları desteklemişlerdi. Kısacası menfaatler karşılıklıydı.

33 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.336.

34 Tanin, 14 Mart 1334/1918, Numro:3325. Güvenirliği ispatlanmış olan Osmanlı resmî sayımına göre, 1914'de memleket dahilindeki Ermeniler, toplam nüfusun sadece %6.9'unu teşkil ediyorlardı (Öke, Ermeni Meselesi, s.132, dn.8). Zaten bunların bir kısmı da, savaş sırasındaki gelişmelerden dolayı başka bölgelere sevk edilip, türlü sebeplerden dolayı sevk edildikleri yerlerde öldüğüne göre, savaştan sonra Ermenilerin nüfusu, yukarıdaki oranın çok daha altına düşmüştü. Bu durumda, Ermenilerin ülke genelinde olduğu gibi, doğudaki vilayetlerde de çok az bir nüfus oluşturdukları anlaşılmaktadır.

35 Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, s.296.

Sovyet makamlarının Osmanlı hükümeti nezdinde hiçbir baskı olanağı yoktu ve olamazdı. Çünkü ihtilâller nedeniyle zaten "kendi başının derdine düşmüş" olan Rus hükümeti, tüm cephelerde önce ateşkes, sonra da barış istediğinden, Osmanlı hükümetine bu tür taleplerle gelmesi beklenemezdi. Bu yüzden 3.maddedeki "Halk Komiserleri Sovyeti bu konunun üstünde ısrarla duracaktır" kaydı, dekretin tamamı gibi, sırf Ermenilerin haklarını koruyor görünmek için metne konulmuştu. Üçüncüsü, Rus ordularının cephelerden çekilmesinden sonra, Türk ordusunu durduracak hiçbir engelin kalmaması konusuydu. "İlhaksız-tazminatsız" barış teziyle hareket eden Rusların, yapılan mütarekelerden sonra cepheden çekilmesi karşısında, şayet Türk ordusu boşaltılan bu bölgeye hareket etmek isterse, bu orduyu hangi kuvvet engelleyecekti? Öte yandan Rusların boşalttığı sahada hakimiyet kurmaya çalışan ve bilhassa Müslümanlara türlü türlü zulümlerde bulunan Ermeni çeteleri, bölgede istedikleri gibi faaliyette bulunmaya kalkışınca, Türk ordusu için de "meşru müdafaa" hakkı doğuyordu. Nihayet Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Rusya'ya terketmek durumunda kaldığı birtakım araziler vardı. Doğal olarak Osmanlı Devleti, kaybetmiş olduğu bu öz-topraklarını geri almak isteyecekti. "İlhaksız-tazminatsız" barış tezi bu yönüyle Türkiye'nin işine geliyordu.

Dördüncü nokta ise, Ermeni milislerinin Taşnak Partisi'nin elinde olmasıydı. Arkasında İngiltere ve Fransa'nın olduğu Taşnak Partisi, bu durumda Şaumyan'ın yönetimini kabul edemezdi³⁶. Üstelik bu kararname'nin uygulanmasıyla görevlendirilen Şaumyan, Rus ordularının çekilmesinden sonra, ne Ermenilerin, ne de Bolşeviklerin tek başlarına Trabzon'dan Tebriz kadar uzanan bir cepheyi koruyamayacağını çok iyi biliyordu³⁷. Görüldüğü gibi bu dekret, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan vaatlerle doluydu. Kısaca özetlemek gerekirse, Ruslar bu dekretle, tahliye etmek zorunda kaldıkları Türk topraklarını, Ermenileri kullanarak tekrar elde etmek istemişlerdi.

Milletlerarası hukuk kaidelerine göre yabancı bir ülke sayılan "Türk Ermenistanı" üzerinde Sovyetlerin tasarrufa kalkışmaları ise, dikkatleri çeken başka bir konuydu. Lenin ve arkadaşlarının bu meseleye verdikleri önem, Sovyetler İcra

36 Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, s.16-17.

37 Afanasyan, L'Armenie, L'Azerbaidjan et La Georgie, s.39.

Komitesi (İspolkom) başkanı ve bir Yahudi olan Sverdlov'un 18 Ocak 1918 tarihinde Rusya Müessisler Meclisi'nin³⁸ açılış oturumunda yaptığı konuşmasında açıkça anlaşılmış oldu. Nitekim Sverdlov buradaki konuşmasında "Ermenistan'a ait dekret" üzerinde durmuş ve böyle bir dekretin kabulünü, Sovyet hükûmetinin müsbet bir icraatı olarak göstermek istemiştir³⁹. Böylece yeni Rus hükûmetinin, eskisinden hiç de farklı olmadığı bir kez daha anlaşılmış oluyordu.

Diğer taraftan Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'ne atanan Şaumyan'a "13 Nolu Dekret"le Kafkasya'yı Sovyetleştirmek görevi verildiği gibi, bir de Rus ordusunun işgali altındaki Türk topraklarında bir Ermenistan kurma yetkisi de verilmişti. Bu amaçla hareket eden Şaumyan önce Tiflis'e gelmiş ve 22 Ocak'ta bir çıkışta bulunarak, Kafkasya'yı Sovyetleşmeye çağırılmıştı. Bu teşebbüs üzerine, zaten Bolşevik İhtilâlî'ne muhalif olan Mavrâ-yı Kafkasya Komiserliği, Şaumyan'ı 24 saat zarfında ülkeyi terketmeye mecbur etti. Şaumyan ve yanındakiler de, bu durum nedeniyle Bakû'ye kaçmışlardır⁴⁰.

Bu gelişmeleri müteakiben 28 ocak 1918'deki Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi'nde, Halk Komiserleri Sovyeti'nin Ermenistan'a "self-determinasyon" vermesi memnuniyetle karşılanmıştı⁴¹. Böylece "13 Nolu Dekret" bir kez daha tasdik edilmiş oluyordu.

Oysa bilindiği gibi, "Ermeni Meselesi" Türk halkı ve hükûmetinin en hassas noktalarından birini teşkil ettiği gibi, Türkiye'nin doğudaki topraklarının Ermenileri bırakılmasını amaçlayan böyle bir Sovyet dekretinin Türk tarafınca kabul edilmesi asla mümkün değildi. Nitekim Brest-Litovsk görüşmelerinde bu dekretin Türk murahhasları tarafından Bolşevik-Rus murahhasları nezdinde şiddetli protesto edildiği görülmektedir. 11 Ocak 1918 tarihli bu dekretten Moskova'daki karma komisyonda

38 18 Ocak 1918'de toplanan bu meclis, aynı gün bolşevikler tarafından zorla dağıtılmıştır.

39 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.337.

40 Tevfik Bıyıklıoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, İstanbul, 1958, s.16. Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi, İstanbul, 1975, s.250, Afanasyan, L'Armenie, L'Azerbaïdjan et La Georgie, s.50; Mirza Bala, "Ağustos 1918", Azerbaycan (Aylık Kültür Dergisi), Sayı:5, (17), Ağustos, 1953, s.3.

41 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Vs.55, s.93-94; Hovannisian, Road to Independence, s.100.

bulunan Galip Kemalî Bey vasıtasıyla haber alan Brest-Litovsk'daki Türk heyeti, konuyla ilgili olarak 18 Ocak'ta Rus delegasyonu ile görüşmüştür. Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey, Rus heyetinden Troçki ile yaptığı uzunca görüşmede, 13 nolu dekretin neşrinden dolayı şiddetle protestoda bulunmuş, Ermenileri silahlandırmanın doğuracağı feci sonuçların sorumluluğunun sadece Sovyet hükümetine ait olacağını, Rusya'ya mensup olmayan bir memleketin ahalisini silahlandırarak istiklâl ilânına sevk ve mecbur etmenin Rus inkılâbının ileri sürdüğü ve Rus murahhaslarının da müdafaa ettiği esaslara uygun olmadığını ifade etmiştir⁴². Bu görüşmeden sonra Sadrazam Talat Paşa konuyla ilgili nihaî kararına Enver Paşa'ya şu şekilde iletmıştır: "Bolşevikler Ermenileri silahlandırdıktan sonra çekileceklerdir. Ona göre hazırlanalım."⁴³ Görüldüğü üzere "13 Nolu Dekret" in doğurduğu tek sonuç, "Türk tepkisini harekete geçirmek" olmuştur⁴⁴. Rus hükümetinin de böyle bir dekreti gerçekleştirecek askerî güç ve otoritesi olmadığından, nihayet bütün bu talep ve iddialarından vazgeçmek zorunda kalacaktır. Nitekim Hasanov'a göre, bundan iki ay sonra Karahan Brest-Litovsk'dan gönderdiği telgrafla Kars, Batum ve Ardahan'ın Türkiye'ye geçtiğinin Sovyet Rusyası tarafından tanındığını bildirmekle, aslında "Türk Ermenistanı" hakkında ilân olunmuş dekretten imtina edildiğini" kabul etmiş oluyordu⁴⁵.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, 13 nolu dekretle başlayan gelişmelerin en önemli sonucu, Türk tepkisini harekete geçirmek olmuştur. Nitekim Ruslara güvenerek, Doğu Anadolu'daki Müslüman-Türk ahaliye akla hayale gelmedik işkence ve zulümlerde bulunan Ermenilerin, bu hareketlerine engel olmak amacıyla Türk hükümeti gerekli hazırlıkları yaparak, 12 Şubat 1918'de ordusunu ileri harekâta geçirmekten çekinmeyecektir.

42 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.370-373; Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, c.III, ks.4, s.122-123.

43 Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, c.III, ks.4, s.123; Dursun Ali Akbulut, "Brest-Litovsk'da 'Arazi-i Meşgûle' Meselesi", Akademik Açı, Sayı:1, Samsun, 1996, s.5.

44 Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, s.296-297.

45 Hasanov, Azerbaycan Beynelhalk Münasebetleri, s.42.